

Célkeresztben

Mindszenty József pere és a szovjet
blokk főpásztorainak meghurcolása

NEB

NEMZETI EMLÉKEZET BIZOTTSÁGA

ELKH

Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat

Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest, 2022

Az Országgyűlés Hivatalának Közgyűjteményi és Közművelődési Igazgatósága, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja által 2019. február 13–14-én Budapesten, az Országházban megrendezett nemzetközi konferencia szerkesztett előadásai.

Szerkesztette:

Fejérdy András és Wirthné Diera Bernadett

Lektorálta:

Horváth Zsolt

ISBN 978-963-416-316-9

© NEB Hivatala, BTK, 2022

© Szerzők, 2022

Borítófotó: egykori cella a Hadik laktanyában. A felvételt Kovalovszky Dániel készítette a Nemzeti Emlékezet Bizottsága A szenvedés színhelyei című projektjének keretében

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója és a BTK főigazgatója
Olvasószerkesztő: Czókos Gergely

Tartalom

Erdő Péter: Ajánlás	7
Latorcai János: Köszöntő	9
Szerkesztői előszó	13
Fodor Pál – Földváryné Kiss Réka: Bevezetés	17

I. A Mindszenty-per: történelem és emlékezet

Gárdonyi Máté: „Nem hallgathatunk.” A Magyar Katolikus Püspöki Kar és az 1945 utáni politikai-társadalmi változások	23
Vörös Géza: A tanár és a bíboros. Mindszenty megfigyelése, 1945–1948 . . .	41
Somorjai Ádám OSB: Brit diplomaták Mindszenty Józsefről, 1945. szeptember – 1946. június	61
Balogh Margit: „Az ország legnyomorultabb fegyence.” Mindszenty József letartóztatása és elítélése 1948–1949-ben	79
Wirthné Diera Bernadett: A többiek. Mindszenty József vádlott-társai . . .	109
Zinner Tibor: Kik hurcolták meg a bíborost? Rákositól a titkosrendőrökig	129
Kahler Frigyes: A Mindszenty-per helye a magyar jogtörténetben	153
Fejérdy András: „VII. Piusz pápa elhurcoltatása óta ez a legnagyobb sérelem, amely a Római Egyházat, tehát a katolicizmust érte.” Mindszenty letartóztatásának és perének szentszéki fogadtatása	171
Bukovszky László: A Mindszenty-per csehszlovákiai recepciója	185
Kovács Gergely: Uram, adj békét napjainkban!	203

II. Főpapi sorsok Kelet-Közép-Európában

Philippe Chenaux: A Vatikán politikája és a kelet-európai vallásüldözés a hidegháború első éveiben	217
Oleh Turij: Joszif Szipij metropolita élete és munkássága a levéltári adatok tükrében	237
Szabó Konstantin – Marosi István: „Krisztusért meghalni annyit jelent, mint örökké élni.” Boldog Romzsa Tódor és a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye hitvallói és vértanúi	247

Tomislav Anić: Stepinac érsek bűnpere: a jugoszláv kommunista rezsim média- és propagandagépezete	267
Rigels Halili: Vinçenc Prenushi – egy ferences pap élete, egy prímás halála	277
Cristian Vasile: „A magyar katolikus veszedelem” és a görögkatolikus egyház elleni kommunista támadás. Románia a második világháború után, 1945–1948	301
Nagy Mihály Zoltán: Közösségépítés egyházüldözés idején. Márton Áron erdélyi püspök meghurcoltatása és tanúságtétele	313
Stanislava Vodičková: Prága érseke és Csehország hercegprímása, Josef Beran bíboros	339
Emília Hrabovec: Ján Vojtaššák, Csehszlovákia legtöbbet szenvedett katolikus püspöke	361
Łukasz Kamiński: A kommunista hatalom Stefan Wyszyński bíboros ellen	395

III. Főpapi sorsok Magyarországon

Szabó Csaba: A Mindszenty-per „második felvonása”. Grósz József kalocsai érsek koncepciók pere 1951-ben	419
Cúthné Gyóni Eszter: Mindszenty rossz szelleme? Endrédy Vendel zirci apát szerepe a Grósz-perben	439
Soós Viktor Attila: „Shvoy mellett a legveszélyesebb főpap.” Badalik Bertalan veszprémi püspök félreállítása	461
Mózyessy Gergely: Aranykalitkában. Shvoy Lajos székesfehérvári püspök titkos fogsága	487
Mirák Katalin: Evangélikus püspök a vádlottak padján. Az Ordass Lajos elleni koncepciók per, 1948	507
Kiss Réka: „Nekem szabad volt nemet mondanom.” Egy „elmaradt” és egy megvalósult református per tanulságai Magyarország szovjetizálásának kontextusában	531
Rövidítések jegyzéke	555
A kötet szerzői	561
Képek lelőhelye	567
Névmutató	571

Balogh Margit

„Az ország legnyomorultabb fegyence”

Mindszenty József letartóztatása és elítélése 1948–1949-ben

Amikor a 16. században Francisco Pizarro katonái elfoglalták az Inka Birodalmat, Atahualpát, az utolsó inka uralkodót máglyahalálra ítélték. Mivel hajlandó volt megkeresztelkedni, ezért kegyelemből kötéllel fojtották meg. A következő évszázadban a mandzsuk meghódították Kínát, és uralmuk stabilitásának biztosítása érdekében kizárták a kínaiakat a vezető állásokból. Néhány ezer kilométerrel arrébb az Oszmán Birodalom toleránsabb volt: aki a szultánnak hűségesküt fogadott és iszlám hitre tért, annak esélye volt boldogulni és karriert építeni, sőt még az ortodox hitüket megtartott fanarióták is előkelő pozíciókat tölthettek be, de csak hatalom- és pénzvágtyól sarkallva, a simulékonyság súlyos árát megfizetve. Gyakori a történelemben, hogy a hódító egyszerűen elsöpri útjából a legyőzötteket, ahogy az is, amikor jól felfogott érdekből megengedi, hogy a legyőzöttek megalkudjanak vagy immár egyenest az ő istenének áldozzanak.

A szovjet érdekszférába került Magyarországon a hatalomra aspiráló baloldali politikai erők nehezebb helyzetben voltak, mint annak idején a konkvisztádorok, a mandzsuk vagy a törökök, mivel saját katonai bázisuk nem volt, és csak a megszállók katonai erejének árnyékában, fokozatosan szereztek befolyást az állami erőszakszervezetekben. Ráadásul a régió politikai felosztását nemzetközi egyezmények rögzítették. A szovjet birodalom árnyékában azonban 1948-ra fokozatosan felszámolták a polgári rend elemeinek legjavát. Csupán egyetlen szellemet és szervezetet nem sikerült maradéktalanul felszámolni és alávetni: a vallást és az egyházakat.

Mindszenty József hercegprímás attól a pillanattól kezdve, hogy XII. Piusz pápa 1945. október 2-vel a magyar katolikus egyház első számú vezetőjévé

emelte, minden tőle telhetőt elkövetett a szovjetizálás és az ateista kommunizmus hatalomra kerülése ellen. A bíboros töretlenül ragaszkodott elveihez, a magyar nemzet történelmi alkotmányához, ettől nem térítette el sem a katolikus egyházon belüli ellenzék véleménye, sem annak mérlegelése, hogy ez az út milyen következményekkel járhat az egyházra nézve. A megfélemlített társadalom idővel benne látta „azt a magyar férfiút, aki körül mindazoknak, kik a siralmas romokban heverő ország újjáépítését igazán szívükön viselik, felsorakozniuk lehet”.¹ Jelleme, eltökéltsége és magas állása szinte predesztinálta az ellenzéki vezér szerepére. Mindszenty József – mint bíboros és esztergomi érsek – nem tért ki a történelem által ráosztott, időnként nem teljesen testhez álló szerep elől, és egyháza élén, mártírságra készülve, vállalta a küzdelmet. Csak idő kérdése volt, hogy az utóvédharcot folytató főpapot mikor és miként éri utol a pártpolitika eszközévé züllesztett „igazságszolgáltatás”.

Kiiktatási variációk

Amikor Rákosi Máttyás miniszterelnök-helyettes, kommunista párvezér 1948 februárjában a szovjet–magyar gazdasági szerződés aláírása alkalmából Moszkvában járt, azt közölte a szovjet elvtársakkal, hogy bármikor talál „jó pszichiátereket, akik örülnének nyilvánítják Mindszentyt”.² Nem az volt tehát a kérdés, hogy Mindszentyt el kell-e távolítani az egyház éléről, hanem az, hogy milyen módon. Több más jel is utal arra, hogy Rákosi előnyben részesített volna egy „fájdalommentesebb” megoldást. Gyakran mondogatta, hogy Mindszenty mindenáron „mártír akar lenni, de nem teszem meg neki ezt a szívességet, hogy mártírt csináljak belőle”.³ Károlyi Mihály, Magyarország párizsi követe, aki bevallottan nem tekintette szívügyének a katolikus egyház érdekeit, nagy óvatosságra intett, és egyik 1948. májusi levelében felidézte Szergej Bogomolov párizsi szovjet nagykövet sokatmondó reagálását arra a provokatív kérdésére, hogy lecsukassa-e a magyar kormány Mindszentyt: ő

1 PL Processus, 2. d. V–700/11. Jegyzőkönyv az 1945. december 28-ára egybehívott egyházi értekezletről kiküldött albizottság 1946. január 12-én tartott üléséről. 39.

2 L. Sz. Baranov feljegyzése Rákosi Máttyás, az MKP főtitkára és M. A. Szuszlov, az SZK(b)P titkára moszkvai megbeszéléséről. 1948. február 19. Volokityina 1997, 761–762. (259. dokumentum.); Vida 2005, 313.

3 Pünkösti 1996, 76–77.

csak „tagadóan rázta fejét, de egy szót sem szólt”.⁴ Meglepő lehet, de a hivatalos szovjet álláspont még az év őszén is ugyanez maradt. Georgij Makszimovics Puskin nagykövet személyesen közölte Rákosival, hogy nem kell sürgetni Mindszenty eltávolítását, nem kell tárgyalni, és nem kell megállapodni az egyházzal.⁵ Nyilvánvalóan nem maradtak titokban a Rákosi irodájától Czapik Gyula egri érseken át a Szentszékiig vezető, Mindszenty jövőjének a pártvezetés számára megnyugtató módon való rendezését célzó próbálkozások.⁶ Ezek kudarcával viszont befagyott az a kísérlet, hogy egy Rómából érkező pápai küldöttel találjanak megoldást a feszült helyzetre. Ám ha békés úton nem vezethető le a mesterségesen felajzott hisztéria, akkor marad az erőszak.

A hadüzenetet Rákosi Mátyás november 3-án jelentette be egy párttertekezleten: „[...] a demokrácia az eddigi defenzív álláspontból a legteljesebb offenzívába megy át a katolikus egyház ellen. [...] A szószékről politizáló papokat egyenesen internálótáborba, börtönbe viszik.”⁷ Tiltás, elbocsátás, bebörtönzés – ezek lettek az aktuális stratégia kulcsszavai. Nyílt beszéd volt ez – zárt körben előadva. Időközben a politikai rendőrség összeállította Mindszenty személyi dossziéját szerepléseiről, látogatóiról, leveleiről, múltjáról. Az egyik iratkötegre Péter Gábor jellegzetes gyöngybetűivel a következő mondatot írta: „Rákosi elvtárs, aláhúztam azokat a sorokat, aminek az alapján (amikor az ideje ennek elérkezik) büntetőjogilag el lehet járni Mindszenty ellen.”⁸

1948 őszén újabb egyház- és Mindszenty-ellenes offenzíva kezdődött: egymást érték a tüntetések, a sajtócikkek, a „leleplezések”; a munkahelyeken és az iskolákban „éberségi kérdőíveket” töltettek ki és követelték a bíboros megfélékezését. A heti vicclap célpontja is a prímás lett: együtt gúnyolták a potrohos tőkést és a nem kevésbé elhízott, reverendája alatt fegyvereket rejtgető „klerikális reakciót”. A baloldali progresszió végképp szektás fanatizmussá

4 MNL OL M-KS 274. f. 10. cs. 10. ó. e. Károlyi Mihály levele Rákosi Mátyáshoz. Párizs, 1948. május 31. 28–29. Közli Hajdu 2003, 534.

5 AVP RF fond 077. op. 28. p. 125. gy. 6. Puskin nagykövet jelentése Farkas Mihállyal 1948. október 14-én folytatott megbeszéléséről, 100.

6 Rákosi 1997, 513–515.

7 ÁBTL 3.1.9. V-700/11. Mindszenty házkutatási anyagában talált bizalmas feljegyzés, 8–9.

8 MNL OL M-KS 274. f. 7. cs. 248. ó. e. 172. A Mindszenty per előkészítő anyaga, 1945. október 18. – 1948. május 20.

torzult, a propagandát eluralta a primitív demagógia. Ez azonban kezdett bumerángxként visszaütni: a lakosság egyre inkább megcsömörlött az útszéli kampánytól, a hangulatjelentések a primás iránti gyűlölet helyett együttérzésről és a tisztelet erősödéséről írtak, ami immár nemcsak a katolikus hívek, hanem sok nem katolikus és nem hívó ember körében is jellemzővé vált.

A nyitány

A helytállás első próbáját a primás titkárának, Zakar Andrásnak kellett kiállnia. 1948. november 19-én a reggeli órákban szentmiséjéről a primási palotába igyekeztében a nyílt utcáról hurcolták el az államvédelem emberei. Előző nap éjjel még nála járt egy magyar származású amerikai diplomata, Stephen Andrew Koczak, aki csak két évtizeddel később merete elárulni látogatása célját: megpróbálta rábeszélni a titkárt, hogy a bíborossal együtt szökjenek meg.⁹ Zakar azonban nem akarta felébreszteni a bíborost. Tudta, hogy amúgy sem menekülne el.

Zakar András először megtagadta a vallomástételt, pár nap elteltével azonban megtette első feltáró és terhelő vallomását Mindszenty politikai szándékairól és lépéseiről.¹⁰ Ezután Péter Gábor, a politikai rendőrség feje – nem először és nem utoljára példát adva a kézi vezérlés magasiskolájára – eligazítást kért Rákositól: „[...] milyen irányban és mennyire menjek tovább?”¹¹ Az irány egy aznapi házkutatás a primási palotában és a lehetséges vádlottak egymást követő letartóztatása volt. December 13-án elkészült Zakar összesített vallomása is, amelyre szinte a teljes vádiratot fel lehetett építeni. Rajk László külügyminiszter ennek hatására azonnal leállította a Rómában épp hogy csak megkezdett utolsó diplomáciai próbálkozást.¹²

9 Archivio Generale delle Scuole Pie, Tomek Vince (1892–1986) hagyatéka, Naplók 7. d. 86. kötet. Tomek Vince 1971. október 10-ei feljegyzése. (Kálmán Peregrin gyűjtése.)

10 ÁBTL 3.1.9. V-700/2. Jegyzőkönyv Zakar András kihallgatásáról, 1948. november 19. és november 22. 120–130. Zakar segítőkészséget magyarázhatja, hogy felmentést kapott a hivatali titoktartás alól. Bővebben lásd Zinner Tibor jelen kötetben közölt tanulmányát.

11 MNL OL M-KS 276. f. 67. cs. 215. ő. e. Kézírástos feljegyzés, 20/a.

12 „[...] a magyar belügyminisztérium olyan adatok birtokába jutott, amelyek nem teszik lehetővé, hogy Mindszenty Józseffel szemben az eddigi elnéző és kiváró politikát

Mindszenty sorsa tehát eldőlt: nincs háttéralku, csak leszámolás. Azonban még hiányzott Moszkva jóváhagyása. Enélkül még Rákosi sem mert volna a bíborosként diplomáciai védettséget élvező Mindszentyt letartóztatni. Rákosi ezért bekéredzkedett Sztálinhoz, ami kivételes eseménynek számított: 1946 és 1949 között csupán öt alkalommal találkozott a generalisszimusszal. Fogadtatásáról kevés részletet tudunk, de azt igen, hogy 1948. december 16-án, este 22 óra 5 perctől hajnal 1 óra 15 percig tartózkodott a Kremlben, többnyire az előszobában. Amikor végre egy negyedóra erejéig feltárult a dolgozószoba ajtaja, Sztálin három romániai politikus társaságában fogadta.¹³ Rákosi ekkor tehette fel az őt leginkább izgató kérdést: letartóztathatja-e a bíborost vagy sem? Sztálin tanúk előtt nemigen szokott parancsokat osztogatni. Inkább nagyvonalúan ráhagyhatta Rákosira, tegyen úgy, ahogy jónak látja. Egyébként is, Sztálinnak sok nyugtalanságot bizonyosan nem okozott egy magyar pap élete vagy halála: a pravoszlávok szemében a katolikus „eretnység” rosszabb volt, mint a pogányság, ezt hajdani papnövendékként ő is magába szívta. Még a román delegáció is helyeselhetett, hiszen Gheorghe Gheorghiu-Dej, a Román Munkáspárt főtitkárát is erősen foglalkoztatta a katolikus klérus ellenállása a kommunista törekvésekkel szemben.

A Moszkvából hazaérkező Rákosiban már szemernyi kétség sem volt. December 23-án házkutatást tartottak Esztergomban. A rendőröket Zakar, a prímás titkára vitte le a prímási palota pincéjébe, ahol megmutatta nekik a „titkos levéltárat” rejtő fémtokot, amelyet még október 27-én ástak el a prímási levéltárossal együtt. A tok felleléséről készült „leleplező” fotó bejárta a világot: egy nyúlánk, sovány pap (Zakar András) egy alacsonyabb köpcössel (Fábián Jánossal) rámutat a jobb időkben térképek tárolására használt fémhengerre. Sokáig hamisításnak véltük, ma már tudjuk, hogy ez a tok, benne az iratokkal, igenis létezett. Zakar nem égette el a kényes iratokat, csak óvatosságból a levelek végéről ollóval levágta a feladók nevét. A bádogtokot 1952 őszéig bűnjelként őrizték, ekkor oktatási célokra kiadták, és a Korvin Ottó nyomozótisztiszi iskola szemléltetőeszköze lett.¹⁴

folytathassuk.” MNL OL XIX-J-1-j IV-14-15. főszám/1948. Vatikán TÜK-iratok. Rajk László külügyminiszter levele Velics László római követhoz. Budapest, 1948. december 14.

13 Csernobajev 2008, 514.

14 ÁBTL 3.1.9. V-700/7. 2. kötet. B.II.461/1950. számú végzés. Budapest, 1952. október 23.

Mindszenty József eközben sztoikus nyugalommal készült az elkerülhetetlenre. Bizalmasaival célba juttatta letartóztatása esetén felbontandó híres levelét: „Nullius conspirationis particeps fui et sum. [Semmiféle összeesküvésnek nem voltam és nem vagyok részese.] Mindenféle lemondás, térítvény stb. kizárva. Ha hírül adják, az vagy megtévesztés, vagy az emberi erőt felülmúló erőszak miatt eleve érvénytelen.”¹⁵ Lélekben felkészült, de arra, ami ténylegesen várt rá, nem számított.

A letartóztatás

A kommunista vezetés erőből „oldotta meg” a helyzetet. 1948. december 26-án, karácsony másodnapján este hat órakor hűtlenség, a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, kémkedés és valutaüzérkedés gyanújával, a totalitárius rezsimek sablonos vádjaival rendőrhatalósági őrizetbe vették Mindszentyt. Az időpontról személyesen Rákosi Mátyás döntött, még a minisztertanács tagjait sem avatták be. A kormány 1948. december 23. után legközelebb december 31-én ült össze. Ez az ülés azzal kezdődött, hogy Rákosi Mátyás felköszöntötte az ötvenedik születésnapját ünneplő Dobi István miniszterelnököt, a „nép egyszerű fiát”. Kádár János belügyminiszter csak ezután adott tájékoztatást Mindszenty letartóztatásáról.¹⁶

1948. november 19. és 1949. január dereka között a primással együtt húsz személyt vettek őrizetbe. Januárban az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) „szereplőválogatást” tartott: a Mindszenty-perben végül hét embert állítottak bíróság elé. A Mindszentytyn kívüli hat személy három csoportra osztható: „legitimista összeesküvőkre” (Baranyay Jusztin, Zakar András), „hazaáruló kémekre” (Ispánki Béla, Tóth László) és az egész összeesküvést finanszírozó „valutázókra” (Esterházy Pál, Nagy Miklós).¹⁷ A hercegprimás mint vezér kötötte össze a három csoportot. A hétből öten voltak felszentelt papok

15 PL Processus, 1. d. V-700/1. Mindszenty József kéziratos feljegyzése, keltezés nélkül. 271. A levél a budapesti amerikai követségre is eljutott, az angol diplomaták onnan kapták meg, és azt haladéktalanul továbbították Londonba.

16 MNL OL XIX-A- 83-a/270. Minisztertanácsai ülés jegyzőkönyve, 1948. december 31. 2.

17 A vádlott-társakról bővebben lásd jelen kötetben Wirthné Diera Bernadett tanulmányát.

(a tárgyaláson azonban csak a bíborosnak és titkárának engedélyezték a papi gallér viselését). A két „civil”: herceg Esterházy Pál földbirtokos arisztokrata és Tóth László újságíró. A „maradék” tizenhárom főből néhányan ekkor még „csak” tanúskodtak, később azonban – ahogy az az 1950-es évek igazságszolgáltatási gyakorlatában nemritkán előfordult – egy mellékperben maguk is vádlottak lettek.

A világ döbbeneten fogadta Magyarország primásának letartóztatását. Valós és valótlan hírek százait ontották a hírügynökségek. A Szentszék a leg súlyosabb fenyegetéssel élt: 1948. december 28-án kiközösítette mindazokat, akik „Mindszenty József Őeminenciája, a Római Szent Egyház bíborosa, esztergomi érsek ellen [...] kezét emelni [...] merészelték”.¹⁸ XII. Piusz pápa hivatalát napokon belül táviratok árasztották el: a világ minden tájékaról érsekek és püspökök, hívők és papok ezrei fejezték ki együttérzésüket és felháborodásukat. Özönlöttek a tiltakozások a magyar külképviseletekre. Lényegében csak a nemzetközi kommunista sajtó helyezte a történeteket. Magyarországon a békés karácsonyi hangulatot a döbbenet váltotta fel. A sajtóban immár nem pusztán útszéli, hanem kimondottan gyűlölködő cikkek sora jelent meg. Nem fukarkodtak a jelzőkkel: mindennapos volt a bíborost „gyáva”, „aljas”, „féreg”, „elmebeteg”, „nyomorult”, „bűnöző” és hasonló szavakkal illető pocskondiázás; a csúcstól alighanem „a halál prédikátora” minősítés jelentette.¹⁹ A katolikus hírforrások beszédes csöndben maradtak.

A kormányzathoz érkező hangulatjelentések vegyesen írtak elkeseredettségről, felháborodásról, törleszkedésről és rémhírekről. Itt-ott ki merték mondani, hogy Mindszenty mártír. A parttalan demagógia és a félelem kettős hatással járt. A virágvasárnapi hozsannázók, ha nem is kiáltoztak „feszítsd meg”-et, de a dermesztő félelem és hazugságáradat közepette voltak katolikus papok és hívők, akik kezdtek „okosan” viselkedni. A püspöki kar sem emelt nyilvánosan szót a primás letartóztatása ellen, holott a hívek legalább egy nyilvános imádság elrendelését vagy egy tiltakozó körlevelet vártak. A nyáj és a pásztorok – érthetően – megriadtak.

18 Kothen 1950, 464–465. A magyar fordítás forrása: *Mindszenty József bíboros*, 1949. 6.

19 A halál prédikátora. *Szabad Nép*, 1948. október 17. 5.

Harminckilenc nap vizsgálati fogság

A közvélemény még fel sem ocsúdott, amikor Budapesten, az Andrássy út 60. alatti épületben, a politikai terror emblematisz színhelyén²⁰ Décsi Gyula alezredes irányításával – a Rákosi Mátyástól kapott instrukciók szerint – már javában folyt a bíboros vallatása.²¹

A vizsgálat során készült hetven vaskos dosszié alapján a történetek szinte napra lebontva rekonstruálhatók. A letartóztatást követően Mindszentyt azonnal, éjjel tizenegyedtől hajnalig kihallgatták. Hogy pontosan mi történt, az csak sejthető a szó szerinti jegyzőkönyv drámai mondataiból: „[...] nagy megaláztatásban volt részem, amiben eddig nem volt részem, és hát kérem ugye, hogy a kihallgatások során milyen hangon beszéltek meg ami a másik szobában történt, hát valahogy nekem nagy önmegtartóztatásom az, hogy bármi tekintetben ugye én rendelkezésre álljak... Ez a gyalázatos, mocskos beszéd, ami az én jelenlétemben előfordult, mélyen lehangoló, hogy a magyar rendőrség intelligens tagjainál ez az ordenáré viselkedés lehetséges. [...] Ennyi lovagiasság nincs kérem szépen egy főpappal, bíborossal szemben, amiből a világon csak 51 van, és akkor a magyar rendőrségen ilyen magatartást tanúsítanak.”²² Mindszenty felháborodása még nem verésre, hanem közönségességre, szeméremsértő magatartásra utal. A fegyőrök durvaságához képest a vizsgálatvezető Décsi Gyula viszont maga volt a megtestesült udvariasság. Mindszenty Józsefet végig hercegprímásnak szólította, a vallatást csak „beszélgetésnek” minősítette, mintha nem is lenne komoly tétje. Kérdéseire Mindszenty óvatosan, röviden, senkire nem terhelően, többször „nem emlékszem”-mel válaszolt. Akármit is gondolt a rideg börtönfalak között, rá kellett döbbsennie, hogy sokkal többet tudnak róla, mint azt valaha is feltételezte volna.

20 1940-ben a Nyilaskeresztes Párt itt rendezte be főhadiszállását, 1945 februárjában az új politikai rendőrség foglalta el. A ház alatti pincerendszerben börtönt építettek ki. 2002 óta itt működik a Terror Háza Múzeum.

21 Rákosi visszaemlékezéseiben leírta, hogy Péter Gábortól, az ÁVH vezetőjétől folyamatosan megkapta Mindszenty kihallgatási jegyzőkönyveit. Rákosi 1997, 712.

22 ÁBTL 3.1.9. V-700/5. Gyorsírási jegyzet áttétele Mindszenty kihallgatásáról. 1948. december 27-én este, 21–22. A kardinálisok létszáma ez idő szerint hetven főben volt maximálva. Ám XII. Piusz nem osztott ki tizenöt bíborosi kalapot, és időközben néhányan elhaláloztak.

Az illemtudó beszélgetést már igazi ávós, kegyetlen éjszaka követte. Ami szép szóval nem ment, kicsikarták veréssel. „[...] nem akartam aláírni a jegyzőkönyvet, mert nem az én vallomásomat vették jegyzőkönyvbe, úgyhogy az már kérem egy csinálmány [...] bevittek a szomszéd terembe, és kérem, egy őrnagy vert engem gumibottal, részben levetkőztetett, és amikor már nem bírtam a veréseket, kérem, valósággal bemásztam [az asztal alá]”²³ – mondta el a jegyzőkönyvezés körülményeit a primás pár héttel később a védőügyvédjének. Így készült el az első jegyzőkönyv, amelynek Mindszenty mindhárom oldalát hitelesítette az aláírásával.²⁴ Harmadik aláírása a felismerhetetlenségig eltorzult, mint akit erős fájdalom kínoz, rosszullett környékez vagy el is ájul, és a név szinte lecsúszik a papír sarkáról. Mégis volt ereje mindegyik aláírásához odailleszteni két betűt: c. f.

Beismerem, hogy 1947. július elején Chicagóban egy apáca-zárdában titokban találkoztam Habsburg Ottóval. A találkozást Zsamboki Pál newyorki magyar lelkes készítette elő, emlékezete szerint. Ottóval folytatott megbeszélés körülbelül 3/4 óra hosszát tartott. A megbeszélés elején a magyarországi helyzetről számoltam be, majd Ottó a nemzetközi helyzetről szólva azt mondta, hogy az amerikai elnökválasztásig minden nyugalmi helyzetben van és háború kitörésével egyelőre nem kell számolni. Beszámolt arról, hogy észleli azt, hogy Amerikában van tisztelet a monarchia iránt. Egyébként Amerikában is látják, hogy az elmúlt háború befejezése után hiba volt a monarchia egységének felbontása. A magyarországi legitimista mozgalomról szólva, óvatosságra int.

Ugyancsak amerikai tartózkodásom alatt találkoztam Deák Tiborral is New Yorkban, vele való megbeszélésem rövidebb ideig tartott. Sajnálkozásomnak áltam kifejezést, hogy az amerikai magyarok között széthúzás van és figyelmeztettem, hogy az ellentéteket félretéve az egységet teremtsék meg.

C. f. Mindszenty József

A hercegprimás fizikai és lelki kínokról tanúskodó, töredezett aláírása az árulkodó c. f. jelzéssel

23 ÁBTL 3.1.9. V-700/5. Mindszenty József bíboros 2. beszélgetése ügyvédjével, dr. Kiczko Kálmánnal. Budapest, 1949. január 28. 136-138.

24 PL Processus, 1. d. V-700/1. Gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv. Budapest, 1948. december 27. 19-20.

Rákosi Mátyás, akit felettébb bosszantott, hogy Mindszenty letartóztatása után két nappal megfellebbezte az előzetes letartóztatását elrendelő ügyészégi határozatot, felfigyelt a szokatlan aláírásra. A betűk jelentését firtató kérdésére Péter Gábor csak annyit tudott válaszolni, hogy a c. f. „valami vallási marhaság”. Rákosi azonban kapcsolt, „nem, ez nem vallási marhaság, hanem azt jelenti, hogy »egy szó sem igaz«”.²⁵ Igaza volt. A c. f. (coactus feci) azt jelentette, hogy a vallomás kényszer hatására született. Büntetésül előkerült a gumibot.²⁶ A fizikai fenytés részleteiről a bíboros utólag igen ritkán beszélt. 1960-ban, édesanyja halálhírének megrendítő hatása alatt azonban megnyílt egy francia újságírónak: „Gyakran fordult elő »matraque« [gumibot], és a legkülönbözőbb testi fenytéseket kellett elszenvednie; a bíboros elgyötört tekintettel néz, amikor visszaemlékszik a kibírhatatlan szenvedésekre, amiket egy ÁVH-s őrnagy, a kínzás specialistája rótt ki rá, aki előszeretettel foglalkozott vele este tíz és hajnali öt óra között. Ezenkívül is, a vallatás éjjel-nappal folyt. Nem engedték aludni és pihenni (a cellatársak [értsd: a Mindszentyt őrző vagy kihallgató négy börtönőr] hitvány emberek voltak, feltett szándékuk volt, hogy megalázzák, gyötörjék és szapulják a bíborost). Mivel attól tartott, hogy kábítószerrel adnak neki, tizenhárom napon át minden ételt visszautasított, ami még inkább fokozta gyengeségét. Ráadásul nem tudta kezelni a Basedow-kórját (pajzsmirigy-túltengését), amelytől hosszú idő óta szenved, mivel nem vehette igénybe az általa választott sebeszt. Így történhetett, hogy a bírák már csak egy emberi roncsot láthattak maguk előtt.”²⁷

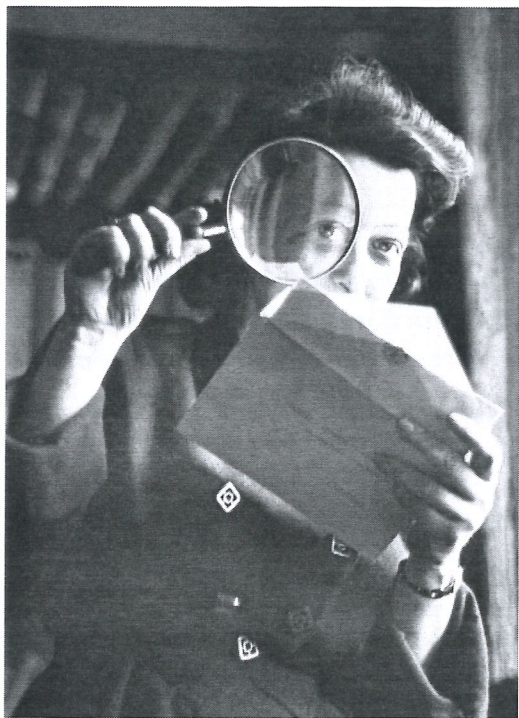
Az újabb kihallgatási jegyzőkönyvek (1949. január 5., 9., 11.) már az ÁVH ízlését és módszertanát tükrözik: önvádló, mesterkélt mondatok köszönnek vissza a lapokról. Rákosi mégis elégedetlen volt a kapkodva összehordott

25 MNL OL M-KS 288. f. 9. cs. 1962-51/b. 27. Péter Gábor *Mi az igazság?* című kézírata, 1956. július 10.

26 „[...] a c. f. (coactus feci) egy kényszert jelent, vagyis azt akartam jelezni, hogy vallomásmásomat kényszer hatása alatt tettem.” PL Processus, 1. d. V-700/1. Mindszenty József kézírásos feljegyzése. Budapest, 1949. január 3. 9.

27 AMAE Europe (1956-1960), Hongrie 103. Questions religieuses, juillet 1958 - décembre 1960. 221. Edouard Hutte francia követségi tanácsadó feljegyzése: interjú Mindszenty József bíborossal 1960. február 5-én. Az interjú szövege másolatban: NARA RG 84, Entry 2691-B, Box 1, 570.3. Subject Files Relating to Cardinal Mindszenty 1956-1972. Religion (Mindszenty).

vizsgálati anyaggal, amely – hangzott a lesújtó ítélet – „politikához abszolúte nem konyító, az államvédelemről halvány fogalommal nem bíró emberek munkája”.²⁸ Az egyszerűség kedvéért lediktálta elvárásait. Utasításának megfelelően többször átírták-átírátták a kihallgatási jegyzőkönyveket. Addig csúrték-csavarták a szavakat, amíg hozzá nem idomultak a vádakhoz. Így lett egy ártatlan találkozásból titkos összejövetel, a korona biztonságos elhelyezéséből „királycsinálás”. Mindszenty összesített jegyzőkönyvének „tervezete” tele van javítással, beszúrással, stilizálással – néhol a kézírás bizonyosan nem a hercegprímásé.²⁹

*Fischhof Hanna írásszakértő
munka közben. Budapest, 1947.
február 28. A Mindszenty-
per alatt férjével, Sulner
Lászlóval Nyugatra emigráltak.
Kicsempészett mikrofilmekkel
igazolták: azzal bízták meg
őket, hogy Mindszenty kézírását
utánózza szövegeket hamisítsanak*

28 MNL OL M-KS 276. f. 65. cs. 356. ó. e. Gépelt, aláírás nélküli irat, 39. Rákosi ugyanígy elégedetlenkedett később a Rajk-per vallatási eredményeivel: „[...] verte az asztalt, hogy az államvédelmiek semmihez nem értenek, és nem megy az ügy előre.” MNL OL M-KS 288. f. 9. cs. 1962-51/a. ó. e. 10.

29 PL Processus, 1. d. V-700/1. Mindszenty József összesített jegyzőkönyvének tervezete. [1949. január 5.] 147-167.

Az egyik legfontosabb irat egy önostorozó vallomás január 11-i keltezéssel. A szöveg elejét talán diktálták, a hullámzó betűk mintha tükörképei lennének a lelkében viaskodó küzdelemnek. Majd Mindszenty megtalálta a megoldást, miként is üzenjen: durva helyesírási hibákat vétett a szövegben. Kizárt, hogy a helyesírásra mindig kényes, évtizedeken át író és szerkesztő tanult főpap ilyen elemi hibákat ejtsen (ráadásul még hercegprímási kinevezésének dátumát is „eltévesztette”). Hogy ezúttal mégis, azzal az utókornak jelzett. Az ellenszegülés első módszerét, a c. f. rövidítést ugyanis már nem használhatta, más módja meg nem nyílt arra, hogy figyelmeztesse a jámbor olvasót: ne higgyen a szemének, mert amit olvas, az hamis! Az 1974-ben megjelent emlékirataiban viszont Mindszenty hamisítványnak tartja ezt a vallomást, és megnevezi a hamisítókat: Sulner Lászlót és feleségét, Fischhof Hannát. Mindketten írásszakértők, akik a politikai rendőrség kérésére elemezték Mindszenty írását, és a bíborost hátrányosan bemutató grafológiai jellemrajzot is hajlandók voltak még elkészíteni, de a további együttműködés elől 1949. február 6-án – a bírósági tárgyalás kellős közepén – Ausztriába szöktek.³⁰ Szerepükről hiteles információt a menekülttáborban felvett és az amerikai levéltárakban megőrzött vallomásukból tudunk.³¹ Szökésükkel megakadályozták, hogy a bírósági tárgyaláson Mindszentynek tulajdonítsanak olyan vallomást, levelet, feljegyzést, amelyet valójában ők hamisítottak. Maga Sulner László csupán három „bizonyítékról” ismerte el, hogy azokat ő gyártotta, a január 11-i vallomásról pedig kijelentette, hogy nem hamisítvány, valóban a primástól származik. (Mert ha ő vagy a felesége készítette volna, bizonyosan nem ejtenek ilyen sok és ennyire primitív hibát.) A bíboros több kézjegyről is megállapította, hogy az valóban az övé, de grafológusként azt is bizonyítani tudja, hogy kényszer hatására született. Hasonló következtetésre jutottak az 1989-ben felkért igazságügyi nyelvész- és írásszakértők is. Egybehangzó véleményük szerint a vizsgált feljegyzések, vallomások és aláírások mindegyike egyazon személytől, minden kétséget kizáróan Mindszenty Józseftől származik. A szakértői véleményben a következőképpen fogalmaztak: „Nem képzelhető el, hogy két különböző személynek – még ha esetleg azonos csoporttulajdonságokkal rendelkeznének is – ennyire hasonló

30 Mindszenty 1989, 276.

31 NARA RG 59, Entry A-1(5577), Lot 71 D 313, Box 9. Sulner Case. Sulner László és Fischhof Hanna eskü alatti vallomása. Salzburg, 1949. március 18. 1-59.

lenne az egyéni stílusa, illetve hogy valaki ily magas szinten – részleteiben is hitelesen – képes lett volna utánozni Mindszenty József nyelvhasználati jellegzetességeit.”³² Ugyanezért kizárták a diktálás vagy másolás lehetőségét is. Sulner állítását is igazolták, mert a január 11-i, „magyar nemes vagyok” kezdetű irat eredetiségét is megállapították, ahogy azt is, hogy ennek a vallomásnak az írásakor – a kézírás koordinációjának szétesése, a vonalvezetés minőségének alacsony színvonala alapján – Mindszenty szellemileg kimerült, fizikailag legyengült állapotban és „rendkívül szubjektív íráskörülmények között” volt. E vallomás kapcsán nem zártak ki egy előzetesen megadott „témavázlatot” vagy konkrét tartalmi elvárásokat, de a nyelvészeti módszerek azt bizonyítják, hogy a tényleges fogalmazó-szerző ez esetben is Mindszenty József.³³

Az önvádoló vallomásért Mindszentyt megjutalmazták: január 13-tól ismét misézhetett a cellájában.³⁴ A misézés lehetősége³⁵ – mint a jutalmazás és a büntetés eszköze – a lelki nyomás részévé vált, és a személyiség megtörését célozta: a rab, ha tudat alatt is, átláthatta, hogy mindennapi lelki szükségletéhez csak „árukapcsolás” révén (aláírásért, beismerésért) juthat. Pár nappal később elkészült egy újabb kihallgatási jegyzőkönyv. Ez már az avatatlan olvasó számára is diktálásról árulkodik, mert olyan rettenetes bikkfanyelvezetű mondatokat tartalmaz, amelyekről kizárt, hogy bárki sajátjának vallja őket, nemhogy egy szellemi tevékenységet végző, pallérozott elméjű főpap. Viszont minden oldalon megtalálható Mindszenty feldúlt lelkiállapotról tanúskodó, de eredeti aláírása.

A fogságból Mindszenty szünet nélkül kereste a kiutat. Hol ézszerűen, hol ézszerűtlenül. December 29-én megfellebbezte a letartóztatását elrendelő ügyészégi határozatot. Cellájába büntető törvénykönyvet kért, hogy felkészülhessen a tárgyalásra. Amikor Alapy Gyula népügyész január 21-én ismertette vele a vádiratot, határozottan tagadta bűnösségét: „A gyanúsítást

32 MNL OL XX-10-k 18 300/1989. Együttes nyelvész szakértői vélemény, 1990. április 18. Készült a BM ORFK Bűnügyi Technikai Intézetében.

33 MNL OL XX-10-k 18 300/1989. Együttes írásszakértői vélemény, 1990. április 28. Készült a BM ORFK Bűnügyi Technikai Intézetében.

34 PL Processus, 12. d. V-700/33. Mindszenty József feljegyzése, 1949. március 31. 250.

35 Mindszenty 1948. december 30-31-én és január 1-jén misézhetett, ezt követően tizenkét napig nem, csak január 13-tól engedélyezték ismét. PL Processus, 12. d. V-700/33. Mindszenty József feljegyzése, 1949. március 31. 250.

megértettem, bűnösnek egyáltalán nem érzem magam.³⁶ Magabiztossága tiszta fejre és elszántságra utal. Máskor végtelenen naiv volt, és bizalmába fogadott egy báránybőrbe bújt farkast: az ávós provokátor szökési tervekkel áltatta, még arra is rávette, hogy segítségkérő leveleket írjon az amerikai követnek. A bíboros lépre ment, és három kompromittáló levelet is írt Selden Chapinnek: kettőt január 7-én, egyet január 23-án. Eredetiségük kétségtelen, azokat Mindszenty írta elméleti képességei birtokában, de józan ítélőképessége hiányában. Még azt is elhitte, hogy azért késik a kimenekítése, mert a kifutópályának szánt mezőt meg kell tisztítani a vakondtúrásoktól, nehogy kitörjön a repülőgép kereke. Mindhárom levél eredeti példánya az ÁVH vizsgálati dossziéiban maradt meg, következésképp egyiket sem kézbesítették, pontosabban *nem ezeket* adták át az ÁVH provokátorai az amerikai képviselő személyzetének. A diplomáciai jelentésekből azonban tudjuk: egy magát cellaőrnek nevező személy elvitte a Mindszentynek tulajdonított üzenetet a követségre.³⁷ Az egész szökési csel vagy inkább csapda a kompromittálás és a bizonyítás kettős célját szolgálta. Ebből a szempontból a részletek igazságtartalma lényegtelen, mert a levél megírásának ténye az, ami a szökési szándékot önmagában bizonyítja. A bíróság előtt Mindszenty nem tagadta le a levelek eredetiségét, csak évtizedekkel később hivatkozott kényszer hatására.

Még két hét volt hátra a tárgyalásig, ezalatt kellett elérni, hogy a bíboros a nyílt színen bűnösnek vallja magát. Milyen kártyalapok lehettek még a politikai rendőrség kezében? A vizsgálati fogság utolsó harmadában mézes-mázos hízelkedés és fenyegetés felváltva éri a bíborost. Ebből arra következtetett, hogy komoly dolog történhetett odakint, ami akár a szabadulásához is vezethet, rabtartói ezért bánnak jobban vele. Érdemi hír azonban nem jutott be hozzá, ezért nem tudta, hogy a pápa a tárgyalások visszautasítására kötelezte a püspöki kart még január legelején. Viszont a vádirat, de még inkább a védőügyvéd megriasztotta. Megértette ugyanis, hogy akár halálos ítéletet is kaphat. A másik trauma a csalódottságból eredt: ügyvédje ugyanis nem együttérzésről, hanem bírálatokról számolt be – még püspöktársai részéről

36 PL Processus, 1. d. V-700/1. Jegyzőkönyv Mindszenty József népügyészi kihallgatásáról. Budapest, 1949. január 21. 169. Másolatban: ÁBTL 3.1.9. V-700/56a. 36.

37 NARA RG 59, CDF 1945-49, Box 6888. 864.404/2-849. Selden Chapin követ 81. számú, 1949. február 8-án kelt jelentése. Melléklete egy cédula Mindszentytől kézírásával: „M. testvér! Sürgősen eljuttatni Ch-hez. †J.”

is. Mindszentynek rá kellett döbennie, hogy egyedül van, külső segítségre nem számíthat. Tanácstalan: szökjön, tárgyaljon, engedjen, megalázkodjon vagy menjen a bitóra? Egyszerre kavargott benne a mártíromságra hivatott főpap küldetéstudata, szeretett nemzetének áldozatos szolgálata és a félelemmel viaskodó ember kétségbeesett útkeresése. Az elárvultság és a csalódottság után feltámadt benne az életösztön: védekezni, mindent megtenni, hogy ebből a perből a lehető legjobban – élve – jöjjön ki. Hiszen csak élve tehet bármit is egyházáért és hazájáért. Legbelső gyötrelmeiről árulkodnak Kiczko Kálmán védőügyvéd benyomásai: „Kondíció tekintetében jól van, de halálfélelmei vannak, és szeretne egy elfogadható kibontakozást.”³⁸

*Kiczko Kálmán ügyvéd (balra)
védencével egyeztet a népbírószági
tárgyalás szünetében*

Kihaszználva a bíboros zaklatottságát, súlyos lelki megpróbáltatásait, könnyűszerrel állították fel az újabb csapdát. Ezúttal a vizsgálatvezető Décsi Gyula vette rá a bíborost, hogy írjon kérvényt Ries István igazságügy-miniszterhez, amelyben belátja egyházpolitikájának helytelenségét, felajánlja „egy időre” visszavonulását, és perének elkülönítését kéri. Megvezetve, sugalma-

38 SZTTI 1241/83. „K” aláírású levél Slachta Margithoz, 1949. február 1.

zásra, de megírta és aláírta kérvényét. Január 30-án a gyóntatására érkezett Dudás Miklós püspöktől a püspöki kar közbenjárását kérte.³⁹ Neki már arról is beszélt, hogy belátja: hibázott az állami törvények ellen. Az elbizonytalanodott primás lélekben lassan áthangolódott a harcos ellenállásról a beismerésre. A bírósági tárgyalás megkezdése előtti napon, február 2-án az ÁVH vezetőjétől is kérte „a kikapcsolási kérelem” teljesítését.⁴⁰ Rákosi ekkor már úgy játszott a rab primással, mint macska az egérrel. Porig akarta alázni, ezért nem mondott le arról az „élvezetről”, hogy Mindszenty ország-világ előtt bűnösnek vallja magát. Következésképp szó sem lehetett külön eljárásról.

A tárgyalás

A nyilvános tárgyalás kezdetéről és befejezéséről a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezetése döntött: „F. hó 8-án hozzanak ítéletet a Mindszenty-ügyben. Ítélet után kérni fogjuk Chapin visszahívását. Egyidejűleg a kultuszminisztériumon keresztül meg kell állapítani, hogy ki a katolikus egyház feje Magyarországon.”⁴¹ Az, hogy egy politikai párt belső köreiben határozzanak egy bírósági tárgyalás menetrendjéről, önmagában cáfolja az igazságszolgáltatás pártatlanságát, ráadásul az utasításba adott kérdés is árulkodó: nem tudták, hogy ellenkező pápai döntésig (amelyre csak 1974. február 5-én kerül majd sor) – akár elítéli egy világi bíróság, akár nem – egyházjogilag Mindszenty József marad az esztergomi érsek és a magyar püspöki kar elnöke. Csupán 1948. december 26-tól – akadályoztatása miatt – az ezekkel járó joghatóságot (eltekintve néhány naptól 1956-ban) nem gyakorolhatta. Ezen idő alatt a rangsorban következő érsek-püspök főpásztor mindig csak helyettesítette.

A tárgyalás 1949. február 3-án, reggel kilenc órakor kezdődött a Budapesti Népbíróság Olti Vilmos vezette különtanácsa előtt, Alapy Gyula

39 ÁBTL 3.1.9. V-700/49. Jelentés. Budapest, 1949. január 30. Tárgy: Mindszenty beadványa a kormányhoz. 178.

40 PL Processus, 12. d. V-700/33. Mindszenty József levele Péter Gáborhoz. 1949. február 2. 22-23.

41 MNL OL MKS 276. f. 53. cs. 20. ó. e.; RGASZPI f. 17. op. 128. gy. 664. 43. Jegyzőkönyv az MDP Politikai Bizottsága 1949. február 3-i üléséről. 1. napirendi pont: Rákosi Mátyás szóbeli tájékoztatója a Mindszenty-ügyről. Szövegét közli Somorjai-Zinner 2008, 665.

népügyész vádindítványa alapján.⁴² Mindkettőjüknek volt oka hálásnak lenni a rendszernek, és – egykorúan avagy utólag odacsempészve, de – mindketten szerepeltek a politikai rendőrség ügynöklistáján.⁴³ A népbíróság az elvárásoknak megfelelően tette a dolgát. Összeállításakor arra is ügyeltek, nehogy zsidókból vagy protestánsokból, hanem katolikusokból álljon. Az aprólékos előkészületek közepette senkinek sem tűnt fel, hogy az egyébként alaposan ellenőrzött népbíróság összetétele törvényellenes. Ugyanis abba tagot küldött a Magyar Kommunista Párt is, és a Szociáldemokrata Párt is, figyelmen kívül hagyva, hogy a két párt 1948. júniusban egyesült, és ettől kezdve csak az MDP delegálhatott volna egy tagot.

A tárgyalást a belvárosi Markó utcai fogházban tartották. A környéket hermetikusan lezárták, s bár az épületben ebben az időpontban más tárgyalást nem tartottak, mégis kisebb hadsereggel biztosították a rendet: éjszakánként „csak” hetven, napközben kétszázötven államvédelmis állt szolgálatban. A terem előtt géppisztolyos rendőrök állták el az utat. Mindszentyt állandóan ugyanaz a hat nyomozó kísérte mindenhol. A Magyar Rádió úgynevezett hangképekben számolt be az eseményekről, először február 3-án este kilenc órakor. Fényképek, film- vagy magnófelvétel készítését megtiltották, a tárgyaláson csak egy, az ÁVH által megbízott fotós fényképezhetett. Rákosi szobájába viszont bekötötték a tárgyalás mikrofonját. (Így azt is hallotta, amikor ebédszünetben a tanács arról beszélt, hogy mindössze két forintjuk van az ebédre. A bírák és ügyészek meg is kapták a júdáspénzt – a havi ezer ezer forint fizetésekiegészítést.)⁴⁴

Nyilvánvalóan mind a hazai, mind a külföldi közvéleménnyel el akarták fogadtatni Mindszenty bűnösségét. Ez a folyamat már a „tényeket” tartalmazó *Sárga könyv*vel és a követségi kötelező sajtótájékoztatókkal elkezdődött, majd folytatódott a nagyvonalú ígéretekkel, hogy külföldi tudósítók is részt vehetnek a tárgyaláson, és szabadon küldhetik jelentéseiket. Ezek az ígéretek, mire a tárgyalás megkezdődött, Balzac számbőréhez hasonlóan zsugorodtak össze. A tárgyalás ugyan nyilvános volt, de egyetlen nyugati kép-

42 A tárgyalás jegyzőkönyvét lásd Gergely–Izsák 1989, 76–276. és Gergely 2001, 89–185. – A pert jogi szempontból vizsgálta Kahler 1998, 103–154.

43 ÁBTL 2.1. IX/62. 44.

44 MNL OL XX–10–k 18 300/1989. Décsi Gyula tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1990. január 30. 5.

viselet sem kapta meg a megígért belépőket; a többszörösen túljelentkezett igénylőből mindössze huszonhárom, alaposan lekáderezett külföldi újságíró lehetett jelen. Vizsgálták előéletüket, pártszimpátiájukat, világnézetüket.⁴⁵ A magyar újságok tizenkét hírügynökség és tizenöt sajtótermék képviselőjét harangozták be.⁴⁶ Végül nem adtak beutazási engedélyt több külföldi tudósítónak, például a BBC bécsi tudósítójának, a *The New York Times*, a *The Times*, a legtekintélyesebb francia napilap, a *Le Monde*, valamint a jugoszláv távirati iroda, a Tanjug tudósítóinak vízumkérelmét is elutasították. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok egyáltalán nem küldhetett hivatalos megfigyelőt a tárgyalásra. Február 3-án csak egy Belgrádból érkezett amerikai, bizonyos Edward M. Korry, a United Press tudósítója (az 1960-as években az Egyesült Államok etiópiai, majd chilei nagykövete) jutott be a tárgyalóterembe.⁴⁷ A tárgyalás második napjára – miután az Amerika Hangja bemondta, hogy nem kapott engedélyt – beengedték a CBS tudósítóját is.

Nem meglepő, hogy a pártsajtó már a bírói döntést megelőzően elítélte a bíborost. Két nappal az ítélelhozatal előtt a hivatalos kommunista újság, a *Szabad Nép* vezércikkben zúdított szitkokat a bíborosra: „szánalmas féreg”, „gyáva gazember”, „arcátlan Tartuffe”, aki a bíróság előtt félreteszi elveit, csak hogy mentse hitvány életét. Az ítélet estéjén a Magyar Rádió kihirdette a világnak, hogy a bíboros egy „vérszomjas szörnyeteg”.⁴⁸ A rádióközönség azonban nem egy fanatikus Savonarolát hallhatott a bíróság előtt, de nem is egy politikai bűnözőt. A propagandában mégis ő testesítette meg a magyar demokrácia kérlelhetetlen ellenségét, az imperialisták cinkos ügynökét, aki a „bizonyítékok” súlya alatt kénytelen mindezt vallani. Ilyen körülmények

45 NARA RG 59, CDF 1945-49, Box 6888. 864.404/2-349. Chapin követ távirata az amerikai külügyminisztériumnak. Budapest, 1949. február 3. (No. 165. Incoming telegram.); MNL OL 276. f. 65/356. ó. e. 25-26. Belügyminisztérium Tájékoztatási Főosztály: a Mindszenty-tárgyalásra beengedhető külföldi újságírók névsora (a névsor munkaanyag, több név áthúzva).

46 A legszélesebb nemzetközi nyilvánosság előtt tárgyalják Mindszenty bűnperét. *Szabad Nép*, 1949. február 2. 3.

47 NARA RG 59, CDF 1945-49, Box 6888. 864.404/2-549. Chapin követ távirata, 1949. február 5. (No. 196. Incoming telegram.)

48 NARA RG 59, CDF 1945-49, Box 6888. 804.404/2-1749. Gabriel Pressman jelentése, amit 1949. február 11-én közvetített a CBS Bécsből. A bécsi amerikai kirendeltség 97. számú jelentésének melléklete, 1949. február 17.

között a közvélemény még inkább kételkedett, abban is, ami egyébként megtörtént, vagy ellenkezőleg, légből kapott feltételezéseknek adott hitelt.

A vádak Mindszenty József ellen nagyjából ugyanazok voltak, mint bárhol másutt Kelet- és Közép-Európában, ha valakit ki akartak iktatni a közéletből. Antifasiszta múltja miatt őt nem lehetett a németekkel való kollaborálással vádolni, mint Szipij ukrán metropolitát vagy Stepinac zágrábi érseket. Esetében a legitimizmus volt a kulcselem, ami nála nem általános királyság-, hanem konkrét Habsburg-pártiságot jelentett. Mindszenty haláláig nem tagadta legitimista meggyőződését, nem tette ezt vallatói előtt sem, és ezt könnyűszerrel felhasználták az összeesküvés alátámasztására. Elismerte, hogy a párizsi békeszerződés aláírását (1947. február 10.) követően erősen foglalkoztatta: politikai vákuum esetén hogyan alakul az ország sorsa. Biztosnak látszott ugyanis, hogy legkésőbb őszre a szovjet hadsereg kivonul az országból. Épp ezért vélték úgy a nyomozók, hogy az „összeesküvés” azal vett komoly fordulatot, hogy Mindszenty 1947 nyarán – kihasználva egy tengerentúli utazás adta lehetőséget – személyesen tárgyalt Habsburg Ottó főherceggel.

Egy legitimista összeesküvés azonban fabatkát sem ér korona és király nélkül. Mindszenty meg akarta óvni a hatalom és jog forrásának tekintett Szent Koronát egy újabb háborútól és a szovjetbarát kormányoktól, ezért azt szorgalmazta, hogy az akkor még ismeretlen helyen őrzött amerikai hadizsákmányt szállítsák a Vatikánba. A nyomozók azonban úgy keverték a tényeket és az ábrándokat, mintha Mindszenty azért szerette volna a koronát Rómába vitetni, hogy ott Habsburg Ottót megkoronázza. A rendőrséggel ellentétben azért hihetjük el, hogy Mindszenty fejében nem fordult meg a trónörökös római megkoronázása, mert a történelmi alkotmány értelmében az idegen földön történő koronázás eleve érvénytelen. Mindszenty félreállításához bőven elegendő lett volna az összeesküvés és a hűtlenség vádja, már ezekért is halálra lehetett volna ítélni. A többi vádpont – a kémkedés, a valutázás – nemhogy megerősítette, de éppenséggel hiteltelenítette az egész eljárást. Az átlagembereknek viszont az összeesküvés zavaros históriájánál sokkal érthetőbbnek tűnt a kalandregényekbe illő „kémkedés”, a „valutázás”, a „csencselés”. Tény, hogy Mindszenty külföldi kapcsolatainak köszönhetően rendelkezett valutával, aminek egy részét a püspökök között osztotta szét egyházi javak vásárlására és karitatív célokra, egy másik részét viszont számvevője zugárfolyamon eladta herceg

Esterházy Pálnak és másoknak, anélkül, hogy erre Mindszenty utasítást adott volna.⁴⁹

A terhelő bizonyítékok zömét Mindszenty levelei tették ki. Ezeket a bíboros a tárgyaláson három csoportba sorolta: „Az első részben van egy kisebb rész, amelyek elkészültek, meg is címeztettek, de el nem mentek, hanem maradtak [...]. A többség az, amelyik valóban elment. Ezeknek [...] nem az volt az elsődleges céljuk, hogy hibákat felfedjenek, s nem az volt az elsődleges céljuk, hogy ártsanak, hogy befeketítsenek, valahogy a segítség célja volt ebben, de a jó, a helyes nem helyes úton történt. [...] Most sajnálom, hogy elküldöttem őket... [...] Azután, kérem szépen, volt egy harmadik csoport, [...] ezek tudniillik olyanok, amelyek a magyar hadifogl[y]ok érdekében mentek, [...] azután a csehszlovák területen deportált, üldözött magyarok érdekében mentek... [...] Ezek elől nem tudtam kitérni, ezeket meg kellett írnom, és ezekben az ügyekben a sajnálkozásom nem terjed ki, mert itt egy pasztorációs és egy humanitárius kötelességet teljesítettem.”⁵⁰ Mindszenty József a bírái előtt is kitarzott az emberi jogok védelmében kifejtett addigi tevékenysége és az igazság mellett. Ezért korábban is habozás nélkül kockára tette egzisztenciáját, és ezt a küzdelmet még ebben a reménytelen helyzetben sem adta fel.

Visszahallgatva a per eredeti hangszalagjait, átnézve a manipulált propagandakiadványokat, megállapítható, hogy a per botrányos volt. A feltett kérdések magukban foglalták a választ. A nyilvánvaló tendenciózusságra más büntetőeljárásban az ügyvéd tiltakozással reagálna, ha a bíró egyáltalán engedne feltenni ilyen kérdést. Most azonban a tárgyalást vezető bíró szájából leggyakrabban ez a szó hangzott el: „Ugyebár?” Erre csupán helybenhagyó, igenlő választ várt. Ha úgy vélte, hogy a vallomások helytelen irányba haladnak, félbeszakította a vádlottakat. Különösen a nagyothalló-készülékkel is rosszul halló Tóth Lászlóba fojtotta bele leplezetlen ingerültséggel a szót. A bíró többször felsült, készületlenül összekeverte a bizonyítékokat, amelyek egyébként sem voltak eléggé meggyőzőek. Mindszenty védője is leszerepelt. Felszólalásaiban többször szabadkozott amiatt, hogy ellátja a vádlott védelmét. Egyetlen személyt sem idéztetett be tanúnak, akik meghallgatására

49 MMAL 34. d. „Ispánky Béla által átnézett fejezetek” feliratú dosszié, lapszámozás nélkül.

50 MTVA MRH Mindszenty József és társai pere, 6. tekercs. 47. perc körül.

persze egyébként sem lett volna idő, mert a pert történelmi jelentőségéhez méltatlan gyorsasággal folytatták le. Amikor szót kapott, gyorsan leszögezte, hogy ügyfele szabad akaratból választotta őt. Furcsa ilyet hallani egy ügyvéd-től. Védőbeszédében inkább szólt önmagáért, mint Mindszentyért. Hosszan beszélt arról, hogy milyen hűséges a magyar kormányhoz, miközben Mindszenty állítólagos hűtlenségéről nemigen ejtett szót. Az igazságszolgáltatás harmadik szereplője, az ügyész pökhendi és fölényes viselkedéssel próbált „jó pontokat” szerezni.

A szemtanúk szerint Mindszenty a tárgyaláson külsőleg fáradt és megviselt volt, de észszerűen viselkedett. Habozva, de udvariasan válaszolt a kérdésekre, többször is megfogadta, hogy jó útra tér. Összességében világosan és logikusan beszélt. Fásultan, mint aki tudja, hogy sorsa meg van pecsételve, ugyanakkor vitatkozásra is készen. Kitartóan védte a hitet, de nem lett a vagyonától és előjogaitól megfosztott egyház oroszlánszívű harcosa. A kihallgatási jegyzőkönyvekben kifundált történeteket Mindszenty szájából hallhatta a döbbszent nagyközönség. „Lényegében” – többször is ezzel a szóval fejezte ki magát – bűnösnek vallotta magát. A figyelmes hallgató azonban észrevehette, hogy a komoly vádaknál ismételten hangoztatta az egyház elveit, és a bűnösség vállalása helyett megbánásról beszélt, vagy sajnálkozott amiatt, hogy konfliktusba került az állami törvényekkel. Arra a provokatív kérdésre, hogy „híve Ön a köztársaságnak?”, nem csupán az akkoriban publikált választ adta – „a mostani magyar államrendszernek, a köztársaságnak engedelmes alattvalója akarok lenni” –, hanem azt is, hogy „engem ez köt, ez a magyar talaj, és mindenesetre én a másik kapcsolatot csak eme kötelelemnek a sértetlenségével tarthatom meg a szívemben”.⁵¹ A hazához való hűséget a vádlottak padján is előbbre sorolta a köztársasági államforma melletti politikai deklarációnál.

A tőle idegen magatartás magyarázatára több elmélet is született: Mindszenty rég halott, Mindszentyt Szibériába hurcolták, Mindszentyt „igazságszérummal” begyógytárazták. Ez utóbbi vélekedés máig tartja magát, ám egyelőre a kutatások nem igazolták akaratbénító szer(ek) használatát. A bíboros a vizsgálati fogságban teljesen „normálisan”, csak időnként roppant naívvul viselkedett. Lehallgatott „négy szemközti” beszélgetései során logiku-

⁵¹ *Mindszenty József a népbíróság előtt.* Budapest, 1949. 113. és MTVA MRH, Mindszenty József és társai pere, 8. tekerecs. Mindszenty József kihallgatása.

san gondolkodott, a vele szemben alkalmazott kényszer és durva bánásmód bírósági leleplezését tervezte. A népügyész előtt sem hátrált meg, elutasította a bűnösség vállalását. Többször reklamált, perrendtartással készült a védekezésre, és egyáltalán nem törődött bele a körülményeibe. A halálos ítélet fenyegetésének légkörében újabb és újabb kiútkeresési stratégiákat dolgozott ki, miközben nem látott át a cselszövéseken. Való igaz, a tárgyaláson készített fotókon a bíborost szokatlanul kidülledt szemekkel látni. Ám ez nem az elkábítottság jele, hanem a pajzsmirigy-túlműködés tünete, ami azért is jött elő erősebben, mivel – ahogy emlékirataiban maga utal erre – félt bevenni bármilyen gyógyszert. A kábítószerezés gyanúját 1956. november 4-én tárta fel neki egy újságíró, amikor az amerikai követségen adott sajtótájékoztatón elmondta, hogy a külvilág azt hitte: a tárgyaláson gyógyszerek hatása alatt állt. „Nem, nem gyógyszerek – cáfolta a feltételezést maga a bíboros –, csak a 29 [sic! – helyesen: 39] álmatlanul töltött éjszaka hatása alatt, és vértolulás volt a tüdőmben. A könyvemben bővebb magyarázatot fogok adni a tárgyalásra.”⁵² Az ígért részletezésben, a tizennyolc év múlva megjelent emlékiratokban azonban már maga Mindszenty sem kétli, hogy ételéhez akarathénító és kábító hatású szereket kevertek, csak az utolsó napok drogozásában bizonytalan.⁵³ Visszaemlékezéseinek megírásakor azonban már bőven befolyásolhatták a külső vélemények.

Mivel magyarázhatóak a történetek? Fizikai és lelki kínzással, megaláztatással, pszichés sugalmazással a vádlók, lelki összeomlással a vádlott részéről. A nyomozati időszak és a bírósági tárgyalás fontos eleme Mindszenty emberi méltóságának, identitásának és öntudatának megroppantása. Vallatói profibb megtörői az emberi akaratnak és egyben nagyobb szakértői a befolyásolásnak, mint bármely hipnoterapeuta vagy szer. Hiszen napi szinten tették a „dolgukat”, és épp azt tudták, amit a drogok nem: miképpen lehet és kell személyre szabottan alkalmazni az alvásmegvonást, a folyamatos kihallgatást, a fenyegetést, a halálfélelem felerősítését, a vádak szüntelen súlykolását, az élelemmegvonást, a pszichés gyötrést, a szabadulás reményének felélesztését, majd visszahullajtást a kilátástalanságba. Mindezek együtt las-

52 Leslie Balogh Bain: Cardinal Mindszenty tells how he was tortured. *Look*, 20. kötet, 26. szám. 1956. december 25., karácsonyi különkiadás, 21–25. Az interjú teljes szövegét lásd Balogh 2011, 201.

53 Mindszenty 1989, 245., 277., 325., 328.

san, de biztosan előkészítették az összeomlást. Ezeknél komolyabb hatást drogokkal sem lehet kiváltani. A vizsgálati fogság harminckilenc napja alatt Mindszentyt is sikerült megtörni. Az állandóan záporozó kérdések lassan eltompították, közömbössé tették, már maga is kezdte „elhinni” a vádakat, ahogy ezt emlékirataiban megrendítően őszintén le is írja: „Ahogyan ellenállásom hanyatlik, úgy fészkelembe magát lelkeembe az apátia, a benutság, a közöny. Minden mindegy. Az igaz és a hamis szinte azonossá válik. Átalakul körülöttem a világ: másképp látom a dolgokat, mint amikor ide beléptem. Napokon és éjjeleken át szakadatlanul ismétlik előttem »bűneimet«. Fáradt, benuló állapotomban kezdem elhinni, hogy talán mégis bűnös vagyok. Oly sokszor eljártsszák a témát a forgósínpad egyre növekvő sebességével, hogy a különböző változatokban leírt, előadott és kiszínezett összeesküvés drámában kezdtem rájuk hagyni hol ezt, hol azt, végül mindent. Nagy bizonytalanságomban csupán egyet érzek: innen nincs kiút, és a benuló idegrendszerem, a testen át ezek az új behatások bevonulnak a belső emberbe, agyába és a lelkébe. Összerombolják öntudatának szerkezetét, eltépik ellenálló erejének szálait. Emlékezet, értelem, akarat, a nagy és szent értékek tudása elgyengül, elhalványul, szinte már csak pislákol.”⁵⁴ Mindszenty tökéletesen leírja a folyamatot, azt a szuggesztív helyzetet, amelyben megszakítás nélkül nyomás alatt állt.

A bíróság Mindszenty Józsefet szervezkedés, hazaárulás és valutázás büntetőjében találta bűnösnek. Az ítélet életfogytiglani fegyházbüntetésre szolt. Az ügyész fellebbezett, és halálos ítélet kiszabását kérte a másodfokon eljáró bíróságtól. Így Mindszentyre még egy fél év bizonytalanság várt: életfogytiglani ítélete hatályos lesz-e, avagy másodfokon halálra ítélik? Lelkét ugyan már évekkel korábban edzette a vértanúságra, ugyanakkor a halál még soha nem volt ilyen kézzelfogható közelségben hozzá.

Tárgyalástól tárgyalásig

Az elítélteket a Gyűjtőfogház néven ismert Kozma utcai Budapesti Fegyház és Börtönbe szállították. Mindszentyt nem tették be a „sima” rabok közé, számára a börtönkórház egyik helyiségét átalakították „lakosztállyá”. Így

⁵⁴ Mindszenty 1989, 266.

emlegették a viszonylag tágas, bútorozott, mellékhelyiséggel bíró, de hideg és poloskáktól hemzsegó szobát.⁵⁵ Nyilvántartó lapjára egy érdekes adatot is feljegyeztek: „Önélelmező 1949. febr. [február] 11-től.” Szokatlan, mégis az ország első számú közellenségének engedélyezték, hogy külön kosztot kapjon. Ispánki Béla rabtárs visszaemlékezéseiből az is kiderül, hogy a primás mentesült a cellatakarítás alól. Sőt – és ez számít igazi kegynek – mindennap misézhetett.⁵⁶ A kedvezmények azonban nem feledtették a szabadságtól való megfosztottságot és a szorongást, amivel a mindennapok teltek.

Mindszenty az elsőfokú tárgyalás után még energikusnak tűnt. Első kívánsága az volt, hogy védőjével megtárgyalhassa a Népbíróóság Országos Tanácsához beadandó semmisségi panaszt. Ezért könyvet igényelt a valutajogról, valamint „olvasnivaló magyar–német nyelvű könyvet, egy nagyobb lámpát, mert elmondása szerint a cellája este nagyon sötét, végül pedig 8–10 drb. [darab] közönséges szivart kért” – jelentette az őrszemélyzet.⁵⁷ Február 12-én alkut kínált Ries István igazságügy-miniszternek: hatálytalanítsa az ügyész semmisségi panaszát, cserébe ő is visszavonja a sajtóját.⁵⁸

Ugyanezen a napon levelet írt a kalocsai és az egri érseknek, amit a sajtó indiszkrét módon teljes terjedelemben közölt. „Ha már nem korábban választottuk a harc helyett a megbékélés útját, legalább most szeretném segíteni a béke ügyét. Ma már belátom, hogy a problémákat csak az egyik oldalról szemléltük, és nem igyekeztünk a magyar demokrácia problémáit megérteni. [...] Én már most szeretném a tőlem csak lehetséges módon elősegíteni az állam és egyház megbékélését” – rögzítette ismételten – és nem utoljára – az állammal folytatandó tárgyalások szükségességét.⁵⁹ A levelet Grósz József kalocsai érsek postán kapta, Czapik Gyula egri érseknek két detektív vitte el, akik azonnal szóbeli választ is kértek: mit üzen Mindszentynek? Mit felelt erre Czapik? Csupán annyit, hogy ez irányú kérelmét a hercegprimás a

55 Farkas 1990, 129.

56 „Megérkezésem óta rendes házikenyérrel és szerzett borral végeztem a szentmiseáldozat naponkénti bemutatását.” Mindszenty 1989, 330.

57 ÁBTL 3.1.9. V–700/49. Jelentés Mindszenty József ellenőrzéséről. Budapest, 1949. február 10. 203.

58 PL Processus, 12. d. V–700/33. Mindszenty József levele Ries István igazságügy-miniszterhez. Budapest, 1949. február 12. 146.

59 KFL I.1.c. 6. dosszié. Mindszenty József kézírásos levele Grósz Józsefhez. Budapest, 1949. február 12.

Szentszékhez terjessze elő. Időt akart nyerni, hogy a püspökökkel konzultálhasson. Grósz és Czapik 1949. február 18-án ismertette a levelet a püspöki karral. Grósz érsek szerint a primás azért írta, amit írt, mert nem tudja, mi történt december 26-a óta, így azt sem, hogy a Szentszék nyomatékosan kifejtett álláspontja: nincs tárgyalás. A püspökök csapdában vergődtek: az állam tárgyalást ajánlott, Mindszenty egyezkedni kívánt, Róma elutasítást parancsolt.

1949. február 25-én Witz Béla budapesti érseki helynök meglátogathatta a primást. Beszélgetésüket természetesen lehallgatták, így tudjuk, hogy gyónás után Mindszenty felvetette: a kibékítés érdekében 1948 decemberében nála járt delegáció – Cavallier József, Kodály Zoltán és Szekfű Gyula – petícióban kérje az „összebékülés szellemének” érvényesülését a kormánytól, egyúttal lépjen fel vádlott-társai érdekében is, hogy „ne látszódjék ez az írásuk egyoldalú primásmentésnek”.⁶⁰ Mindszenty magányában minden lehetséges kapaszkodót összegyűjtött. Gyors útmutatást adott az állammal folytatandó tárgyalásokhoz is: „[...] megbeszéléseknek az első pontjává [kell] tenni az én ügyemet. [...] Tehát tárgyalni lehet, csak perfektuálni nem lehet a Szentszék nélkül. [...] arról van szó, hogy a püspöki kar kiáll az én ügyem mellett és azt mondhatja, hogy én nem vagyok senkifia, hanem a püspöki kar magáénak tart. Most először rajtam kell segíteni; ha én kinn vagyok, könnyebben tárgyalok, mint amíg itt benn vagyok.”⁶¹ Még azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy bizonyos garanciákkal Rómába menne a tárgyalások előmozdítása érdekében.

A másodfokú tárgyalásra készülve Mindszenty újabb és újabb javaslatokkal állt elő a megoldás – most már kizárólagosan az állam és a katolikus egyház megállapodása – érdekében. Hiába írt, kért, könyörgött, hogy tájékoztassák a fejleményekről, választ egyszer sem kapott. Fogságban, információktól elszigetelten úgy látta, hogy a püspöki kar érthetetlenül húzódik a tárgyalástól, és ügyével szemben tartózkodó. Mindszenty már nem kivételezett, hanem eltaszított ember volt. Megritkult körülötte a levegő. A másodfokú ítéletre váró hercegprimás nem is a vizsgálati fogság alatt, hanem ebben a félévnyi bizonytalanságban és tétlen várakozásban rendült

60 ÁBTL 3.1.9. V-700/5. Witz Béla budapesti érseki helynök látogatása Mindszenty Józsefnél a Gyűjtőfogházban, 1949. február 25. Gyorsírási jegyzet tisztázata. 159.

61 Uo. 161–162.

meg igazán. A halálfélelemtől és a felé áradó közönytől depresszió és idegösszeroppanás kerülgette. A két ítélet között különböző politikusokhoz egy híján száz levelet írt. Az egyik mélységesen elkeseredett levelében azt kérte a kormányfőtől, hogy állam és egyház megbékélésére vonatkozó javaslatát sürgősen vigye a minisztertanács elé, s aláírás gyanánt ezt írta: „Aki megértést és könyörületet kér, az ma az ország legnyomorultabb fegyence és senki más.”⁶² Nem csak lelkileg volt beteg, testileg is gyengélkedett: orvost kért és kapott, alig tudott járni, állandóan fázott, reuma kínozta. Körülményeire az őrszemélyzetnek mégis csupán egyszer panaszkodott: válaszul arra, hogy a fogház őrparancsnoka „borzalmasnak” minősítette zárkája áporodott levegőjét. Életösztöne ismételen kalandos próbálkozásra indította: április 7-én a fogházi takarítóban vélte a megfelelő embert megtalálni leveletitkon történő kijuttatásához, aki valójában egy kimondottan őmellé beépített nyomozó volt. A titkolt levélben egyébként ismételen püspöktestvérei hatékony közbenjárását sürgette.

Július 6-án váratlanul meglátogatta Péter Gábor. Mindszenty tőle értesült arról, hogy aznap megkezdődött a másodfokú tárgyalás. Rá kellett ébrednie, hogy hiábavaló bármilyen gesztus, egyezkedési ajánlat. Védelemre esélye sincs, védőt nem engedtek hozzá. Korábbi önmagát látta igazolva: a diktatúrákkal nem érdemes és nem szabad tárgyalni. Másnap levelet írt a bíróságnak, amelyben visszavonta összes addigi vallomását: „Dec. [december] 26-án őrizetbe vételemtkor az volt az elhatározásom, hogy jogommal élve vallomást nem teszek. Ettől az elhatározásomtól eltértem. Nem alanyi, hanem külső okokból. Most bejelentem, hogy vallomásaimat és megnyilatkozásaimat, amelyeket dec. 26. óta tőlem származtatnak, meg nem történteknek tekintem.”⁶³

A másodfokú bíróság 1949. július 9-én hirdetett ítéletet. Nem csinált vértanút Mindszentyből, nem ítélte halálra, de nagyvonalú sem mert lenni: a prímás büntetését nem mérsékelte, csak a többiekén enyhített. Árulkodó, hogy az ítélet stiláris eltérésekkel, de két változatban is elkészült. Az indoklás

62 ÁBTL 3.1.9. V-700/33. Mindszenty József gépelt, aláírás nélküli, „bizalmas” levele Dobi István miniszterelnöknek. Budapest, 1949. március 14. 161.

63 Uo. 244. Mindszenty József kézírásos levele a Népbíróságok Országos Tanácsához. Budapest, 1949. július 7. Szövegét pár szó kihagyásával közli Gergely-Izsák (összeáll.) 1989, 488. (415. számú jegyzet.)

szerint azért enyhíthettek az ítéleteken, mert „a Mindszenty-ügy elvesztette eredeti jelentőségét”. Ez a jogon kívüli megoldás roppant beszédes: egy bűncselekmény elévülhet, de jelentőségét nem veszítheti el. Hacsak azért nem, mert amiről szó van, az nem bűncselekmény – még a bírák szerint sem. A jogerős ítélettel végképp szertefoszlottak az egyházkormányzás rendjének helyreállításához fűzött remények.

Mindszenty ugyan megtehetette volna, mégsem vonult vissza, és nem távozott el az országból. Mert csak így tudta ráirányítani a világ figyelmét egyház és állam magyarországi konfliktusára, a rendszer gátlástalanságára. Ennek érdekében képes volt példát adni egy újszerű mártíromságra: a glória és elismerés nélküli, lassú mártíromságra. Hazafisága, népéhez és egyházához való hűsége megkérdőjelezhetetlen maradt. Akkor is – sőt annál inkább –, ha a szent mítosza mögött az esendő és tépelődő embert is láthatjuk. Amilyenek többnyire mi magunk is vagyunk... ott botladozva a történelemben meg a hétköznapokban.

Források és irodalom

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.1. A volt zárt irattár levéltári anyaga

3.1.9. Vizsgálati dossziék

Архив внысней политики Россѣи Федерации (АВП РФ) [Orosz Föderáció Külügyminisztériumának Levéltára]

Fond 077 Referatura po Vengrii [Magyar Referatúra]

Archives du Ministère des Affaires étrangères (AMAE) [Francia Külügyminisztérium Levéltára]

Série Europe (1956–1960), Hongrie [Európai sorozat, Magyarország]

Archivio Generale delle Scuole Pie [Piarista Rendfőnökség Levéltára]

Tomek Vince (1892–1986) hagyatéka, Naplók

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL)

I.1.c. Grósz József perszonális iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 274. fond 7. csoport. Az MKP iratai. A Központi Vezetőség főtitkársága, titkárai (1944–1948)

M-KS 274. fond 10. csoport. Az MKP iratai. Külügyi Osztály, külügyi iratok (1943–1948)

M-KS 276. fond 65 csoport. Az MDP központi szervei. Rákosi Mátyás titkári iratai (1946–1958)

M-KS 276. fond 67. csoport. Az MDP központi szervei. Farkas Mihály titkári iratai (1948–1956)

M-KS 288. fond 9. csoport. Az MSZMP KB Irodájának iratai (1956–1989)

XIX-A-83-a Minisztertanács. Jegyzőkönyvek és mellékleteik

XIX-J-1-j Külügyminisztérium. TÜK-iratok

XX-10-k Legfőbb Ügyészség. Politikai Osztály

Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára (MMAL)

34. dosszié. Ispánky Béla által átnézett fejezetek

MTVA Magyar Rádió Hangarchívuma (MTVA MRH)

Mindszenty József és társai pere, 1–12. magnószalag-tekercs

National Archives and Records Administration, College Park, Maryland (NARA)

Records Group (RG) 59. General Records of the Department of State

RG 84. Foreign Service Posts of the Department of State. Hungary, Budapest

Prímási Levéltár (PL)

Processus Josephi Card. Mindszenty – Mindszenty periratok

Roszjiszskij goszudarsztvennij arhiv szocialno-polityiceszkoj isztorii (RGASZPI)

[Orosz Állami Társadalom- és Politikatörténeti Levéltár]

Fond 17 Centralnij Komitetet VK(b)P, opisz 128. Otgyel vnyesnyej polityiki

[SZKP Központi Bizottság, Politikai Ügyek Osztálya]

Szociális Testvérek Társasága Történeti Irattára (SZTTTI)

Slachta Margit iratai

Irodalom

Balogh Margit 2011: Egy amerikai újságíró „interjúja” Mindszenty Józseffel 1956 novemberében. *Múltunk*, 2011 (56) 2. 176–204.

Csernobajev, Anatolij Alekszandrovics (szerk.) 2008: *Na prijome u Sztalina. Tyetragyi (szurnali) zapiszej lic, prinyatih I. V. Sztalinim (1924–1953 gg.)*. Moszkva.

Farkas Vladimir 1990: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam*. Budapest.

- Gergely Jenő 2001: *A Mindszenty-per*. Budapest.
- Gergely Jenő – Izsák Lajos (összeáll.) 1989: *A Mindszenty-per*. Budapest.
- Hajdu Tibor (szerk.) 2003: *Károlyi Mihály levelezése. V. kötet. 1945–1949*. Budapest.
- Kahler Frigyes 1998: *A főcsapás iránya: Esztergom. Mindszenty bíboros pere*. Budapest.
- Kothen, Robert 1950: *Documents Pontificaux de Sa Sainteté Pie XII 1948*. Paris–Louvain.
- Mindszenty József a népbíróság előtt*. Budapest, 1949.
- Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímásának pere*. Róma 1949. <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=179>, 2022. január 19.
- Mindszenty József 1989: *Emlékirataim*. Budapest.
- Pünkösti Árpád 1996: *Rákosi a csúcson, 1948–1953*. Budapest.
- Rákosi Mátyás 1997: *Visszaemlékezések 1940–1956. I. kötet*. Budapest.
- Somorjai Ádám – Zinner Tibor 2008: *Majd' halálra ítélve. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*. Budapest.
- Vida István (szerk.) 2005: *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június. Dokumentumok*. Budapest.
- Volokityina, Tatjana Viktorovna (szerk.) 1997: *Vosztocsnaja Jevropa v dokumentah roszszijszkih arhivov 1944–1953. Tom I. 1944–1948*. Moszkva–Novoszibirszk.

Periodikák

- Look*, 20. kötet, 26. szám. 1956. december 25., karácsonyi különkiadás.
- Szabad Nép*, 1948. október 17., 1949. február 2.